

APPLYING EU ANTI-DISCRIMINATION LAW

SEMINAR FOR MEMBERS OF THE
JUDICIARY

Thessaloniki, 8-9 November 2018

Applying EU Anti-discrimination Law Seminar for members of the judiciary

Thursday, 8 November 2018

08:30 Bus departure from the hotel to the Hellenic School of Judges

09:15 Registration of participants

09:30 **Welcome and introduction**
Leyre Maso (I/O)
Representative of the National School of Judges

09:40 **The EU legal framework on equality**

- **The EU Charter and the EU Treaties**
- **EU directives on equal treatment** – overview and scope
- **International instruments** (Council of Europe, UN, ILO)
Françoise Kapotas

10:20 Discussion

10:30 **Definition of key concepts**

- **Direct discrimination**
- **Indirect discrimination**
- **Harassment**
Clair O'Connell

11:15 Discussion

11:30 Coffee break

12:00 **Discrimination on grounds of race and ethnicity and its relevance to nationality**
Diminis Goulas

12:20 Discussion

12:30 **The concepts of disability and reasonable accommodation in EU law and the UNCRPD**
Dimita Petri

13:15 Discussion

13:30 Lunch

14:30 **Religious discrimination at the workplace**
Daniel Cuypers

15:15 Discussion

15:30 **Discrimination on grounds of sexual orientation: main features and CJEU case law**
Lina Papatyroukou

16:00 Coffee break

16:30 **Discrimination on grounds of age: CJEU case law**
Clair O'Connell

17:15 Discussion

17:30 End of the first seminar day and bus transfer to city centre/hotel

19:30 Seminar dinner

Objective

The seminar will provide participants with an overview of the two European directives prohibiting discrimination on the grounds of race or ethnic origin in a number of areas, as well as on disability, age, sexual orientation or religion/belief in employment and occupation.

Who should attend?

Judges, prosecutors and other members of the judiciary from the EU, Iceland or Liechtenstein.

You will learn...

- what is the EU legal framework on equality
- how the key concepts direct/indirect discrimination and harassment are defined
- under which circumstances the burden of proof shifts
- what is the role of remedies and sanctions for the effective application of equality law
- how to apply EU anti-discrimination law to practical cases
- how the different protected grounds are to be interpreted in light of the case law of the CJEU
- what is the role of the national judge and how the preliminary ruling procedure works

Your contact persons

Leyre Maso Fontecha
Deputy Head of Section
E-Mail: lmaso@era.int

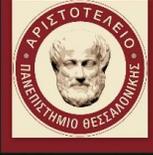
Tabea Luth
Assistant
E-Mail: tluth@era.int

2

Έδρα Jean Monnet
Ευρωπαϊκού
Συνταγματικού Δικαίου
και Πολιτισμού

Νομική Σχολή

Λίνα Παπαδοπούλου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Έδρα Jean Monnet Ευρ. Συνταγμ.
Δικαίου και Πολιτισμού
Νομική Σχολή ΑΠΘ

Δυσμενείς διακρίσεις βάσει ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού στο ενωσιακό δίκαιο: βασικά χαρακτηριστικά και η νομολογία του ΔΕΕ

 This training session is funded under the 'Rights, Equality and Citizenship Programme 2014-2020' of the European Commission.

Πρωτογενές δίκαιο ΕΕ: οι συνταγματικές διατάξεις

- ❑ άρθρο 2 ΣΕΕ
 - ❖ η Ένωση θεμελιώνεται, μεταξύ άλλων, στις αξίες της ισότητας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες,
 - ❖ σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών.
- ❑ Το άρθρο 3 ΣΕΕ
 - ❖ η Ένωση οφείλει να προσφέρει στους πολίτες της έναν χώρο ελευθερίας χωρίς εσωτερικά σύνορα
 - ❖ ζωτικής σημασίας για τη ελεύθερη μετακίνηση των μελών της οικογένειας
 - ❖ παρ 3: η Ένωση « καταπολεμά τον κοινωνικό αποκλεισμό και τις διακρίσεις και προωθεί την κοινωνική δικαιοσύνη και προστασία και την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών».

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

4

Πρωτογενές δίκαιο: οι νομικές βάσεις για ανάληψη δράσης

□ άρθρο 10 ΣΛΕΕ

- ❖ « κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δράσεών της, η Ένωση επιδιώκει να καταπολεμήσει τις διακρίσεις λόγω φύλου, φυλής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή **γενετήσιου προσανατολισμού**».

□ άρθρο 19 ΣΛΕΕ (πρώην 13 ΣΕΚ)

- ❖ διαδικασία που πρέπει να ακολουθεί η Ένωση για νομοθετικά μέτρα σε αυτόν τον τομέα
 - Οι διατάξεις αυτές, για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού είχαν αρχικά θεσπιστεί με Συνθήκη Άμστερνταμ (1999)
 - Και πάντως εντός των ανατεθειμένων σε αυτήν αρμοδιοτήτων

□ Άρθρο 21 Χάρτας ΘΔ ΕΕ

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

5

Διεθνές δίκαιο

□ ΕΣΔΑ (άρθρο 8 σε συνδυασμό με άρθρο 14), Βλ.

- ❖ *Karner v. Austria* (40016/98)
- ❖ *Goodwin v. UK* (28957/95)
- ❖ *Schalk & Kopf v. Austria* (30141/04)
 - Οι σταθερές και διαρκείς ομόφυλες σχέσεις προστατεύονται ως οικογενειακή ζωή
 - Αλλά δεν υπάρχει ευρωπαϊκή συναίνεση για τον γάμο ομοφύλων
 - Συνεπώς εθνικό πεδίο διακριτικής ευχέρειας
- ❖ *Vallianatos v Greece* (29381/09 32684/09)
 - Αποκλεισμός ομόφυλων ζευγαριών από το σύμφωνο συμβίωσης: προσβολή άρθρου 8 ΕΣΔΑ
- ❖ *Orlandi and Others v. Italy* (application no. 26431/12)
 - Lack of legal recognition of same-sex unions in Italy violated rights of six couples married abroad
- ❖ *Oliari v Italy* (18766/11 36030/11)
 - Έλλειψη νομικής αναγνώρισης ομόφυλων σχέσεων: προσβολή άρθρου 8 ΕΣΔΑ

□ Βλ. επίσης *Yogyakarta Principles* (2006)

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

6

ΤΡΑΝΣ στο ενωσιακό δίκαιο και τη νομολογία του δικαστηρίου της Ένωσης

Τρανς στο εργασιακό πεδίο

- ❑ το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησε το 1989
 - ❖ ψήφισμα σχετικά με τα δικαιώματα των τρανς
 - ❖ παρέμεινε χωρίς νομική δεσμευτικότητα
- ❑ Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) από νωρίς παρείχε προστασία σε τρανς άτομα
 - ❖ η διάκριση λόγω φύλου καλύπτει και τις περιπτώσεις επαναπροσδιορισμού του φύλου
 - Η διάκριση λόγω ταυτότητας φύλου είναι διάκριση λόγω φύλου
 - πολύ σημαντικό, καθώς αρχικά μόνον η έμφυλη ισότητα προστατευόταν
- ❑ Ευρωπαϊός νομοθέτης 2012
 - ❖ αναθεώρηση της οδηγίας για την Ίση Μεταχείριση με σκοπό να συμπεριλάβει πλέον την διάκριση βάσει της ταυτότητας φύλου

Νομολογία του ΔΕΚ για τρανς: P κατά S και Cornwall

- ❑ τρανς προστατεύονται από την νομοθεσία για την ισότητα των φύλων
- ❑ γενικός εισαγγελέας Tesauo
 - ❖ η οδηγία για την Ίση Μεταχείριση παρέχει προστασία όχι μόνο στην περίπτωση που μία γυναίκα λαμβάνει χειρότερη μεταχείριση από έναν άνδρα
 - ❖ αλλά επίσης σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις που το κριτήριο του «φύλου» είναι κρίσιμο
 - ❖ χωρίς η διακριτική μεταχείριση να είναι ειδικά αιτιολογημένα
- ❑ Δικαστήριο: δεν υιοθέτησε όλη την επιχειρηματολογία του Γεν. Εισαγγελέα στη μείζονα, αλλά στο διατακτικό
 - ❖ απέρριψε το επιχειρήμα ιστορικής ερμηνείας πως δεν ήταν στις προθέσεις του νομοθέτη να παρέχει προστασία από διακρίσεις στους τρανς

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

9

Νομολογία του ΔΕΚ για τρανς: P κατά S και Cornwall: η σύγκριση

- ❑ Δικαστήριο:
 - ❖ το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας δεν μπορεί να περιοριστεί απλώς στο γεγονός ότι το άτομο ανήκει σε ένα από τα δύο φύλα
 - ❖ αλλά πρέπει να επεκταθεί καλύπτοντας και τις περιπτώσεις των διακρίσεων που προέρχονται από το φύλο του ατόμου και τον επαναπροσδιορισμό αυτού
 - ❖ **σύγκριση**: διάκριση υπάρχει όταν ο ενάγων λαμβάνει μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή συγκριτικά με ένα άτομο που βρίσκεται στην ίδια κατάσταση αλλά ανήκει στο άλλο φύλο
 - ❖ δεν έκανε δεκτό το επιχειρήμα της Βρετανικής κυβέρνησης να συγκριθεί η P με άλλο τρανς άτομο που μετέβη από το ανδρικό στο γυναικείο φύλο αλλά
 - ❖ την σύγκρινε με άνδρα που δεν είχε πρόθεση να προχωρήσει σε αναπροσδιορισμό φύλου

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

10

Νομολογία του ΔΕΚ για τρανς: συντάξεις

- ❑ Υπόθεση **K.B** (2004) (Προδικαστικό ερώτημα)
 - ❖ άρθρο 141 ΣΕΚ (για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών) και οδηγία 75/117/ΕΟΚ
 - ❖ Τρανς άνδρας (χωρίς αλλαγή νομικού φύλου) δεν δικαιούνται σύνταξη χηρείας στο ΗΒ, όπου δεν προβλεπόταν τότε αλλαγή νομικού φύλου και άρα ούτε δυνατότητα γάμου
 - ❖ ΔΕΚ: Τέτοια νομοθεσία παραβιάζει και ΕΣΔΑ και άρθρο 141 ΣΕΚ
- ❑ Υπόθεση **Richards** (2006) (Προδικαστικό ερώτημα)
 - ❖ άρνηση χορήγησης σύνταξης γήρατος στην ηλικία των 60 ετών σε τρανς χωρίς αλλαγή νομικού φύλου (ΗΒ)
 - ❖ ΔΕΚ = το άρθρο 4(1) της οδηγίας καλύπτει και τρανς γυναίκα → δικαιούται χορήγηση σύνταξης γήρατος στην ηλικία των 60 ετών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των υπόλοιπων γυναικών και όχι στην ηλικία των 65, που αφορά τους άνδρες

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

11

Νομολογία του ΔΕΚ για τρανς: αδυναμία αναπροσδιορισμού φύλου σε γάμο

- ❑ υπόθεση **MB***
 - ❖ MB = **γεννημένος και νομικά άνδρας έγγαμος** (με γυναίκα)
 - είχε αναγνωριστεί ως γυναίκα στο διαβατήριό και στην άδεια οδήγησης της, τα οποία εκδόθηκαν από τις αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου
 - εναρμονίζει το φύλο του, αλλά όχι νομικά,
 - επειδή προϋπέθετε ακύρωση γάμου του (δεν επιτρεπόταν τότε στο ΗΒ γάμος ομοφύλων)
 - Σε αντίθεση με την υπόθεση Richards, η κ. MB ήταν, βάσει του νόμου αναγνώρισης του φύλου του 2004, ικανή να αλλάξει το νομικό της φύλο
 - αλλά για να το πράξει, έπρεπε να θυσιάσει τον γάμο της και προτιμούσε να κρατήσει τον τελευταίο αντί να απολαμβάνει το πρώτο
 - ❖ **ζητάει σύνταξη στα 60 ως γυναίκα**
- ❑ Γεν Εισ Bobek: η απαίτηση να είναι άγαμη, πράγμα που ισχύει στην πραγματικότητα μόνο για τα τρανς άτομα ώστε να αποκτήσουν πρόσβαση στην συνταξιοδότηση, είναι αντίθετη προς το άρθρο 4 παρ 1 Οδηγίας 79/7

*C-451/16, MB κατά Secretary of State for Work and Pensions, απόφαση 28.06.2018

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

12

Υπόθεση MB (απόφαση ΔΕΕ)

- ❑ ΔΕΕ λέει: δεν καλείται να απαντήσει στο ερώτημα εάν
 - ❖ γενικώς, η νομική αναγνώριση αλλαγής φύλου δύναται να εξαρτηθεί από την ακύρωση γάμου προγενέστερου της εν λόγω αλλαγής φύλου» (σκ. 28)
 - ❖ αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να προβαίνει σε συγκεκριμένο έλεγχο
 - ❖ και λόγω της εθνικής ακόμη αρμοδιότητας σε ζητήματα οικογενειακής κατάστασης
 - ❖ λειτουργεί εν τέλει υπέρ της προσφεύγουσας στην κύρια δίκη
- ❑ «το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7, το οποίο υλοποιεί την **αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω φύλου** στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως, πρέπει να τηρείται από τα κράτη μέλη οσάκις αυτά ασκούν την αρμοδιότητά τους σε θέματα οικογενειακής καταστάσεως» (σκ. 31)

Υπόθεση MB (σκεπτικό ΔΕΕ)

- ❑ δυσμενέστερη μεταχείριση σε πρόσωπο το οποίο άλλαξε το φύλο του μετά τον γάμο του
- ❑ συγκρισιμότητα των καταστάσεων
 - ❖ Όχι κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο αλλά
 - ❖ κατά τρόπο ειδικό και συγκεκριμένο
 - ❖ Εδώ είναι συγκρίσιμες
- ❑ Εξαίρεση μόνον
 - ❖ στις περιπτώσεις που απαριθμούνται εξαντλητικά στην ίδια την οδηγία,
 - ❖ καμία από αυτές δεν ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση
 - αντίθεση με το ά. 4 παρ. 1, α' περίπτωση, σε συνδυασμό με τα ά. 3 παρ. 1, στ. α', 3η περίπτωση, και 7 παρ. 1, στ α' της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ

Δυσμενείς διακρίσεις λόγω ομοφυλοφιλίας και δίκαιο ΕΕ

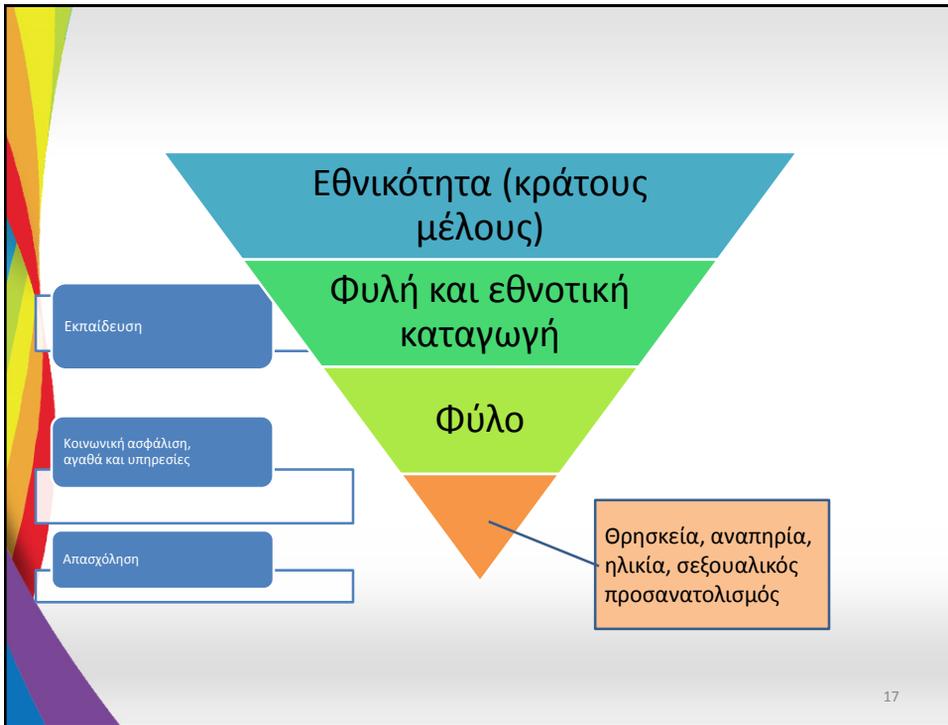

Διακρίσεις λόγω φύλου;

- Σε αντίθεση με όσα το ΔΕΚ αναγνώρισε για τους τρανς,
- Δεν δέχεται ότι οι διακρίσεις σε βάρος ομοφυλόφιλων είτε μεμονωμένων είτε ζευγαριών
- Συνιστούν διάκριση λόγω φύλου

- Γιατί αυτό είναι σημαντικό?
- Γιατί αυτό **δεν** είναι σωστό!?

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΔΕΕ ΓΙΑ ΔΥΣΜΕΝΕΙΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΣΕ ΒΑΡΟΣ ΑΤΟΜΩΝ ΣΕ ΟΜΟΦΥΛΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Λίνα Παπαδοπούλου Αν. Καθηγήτρια
Νομικής Σχολής ΑΠΘ

18

Lisa Grant (1998) και D κατά Συμβουλίου (2001)

- ❑ ζευγάρια ομοφύλων και μη ισότιμη αμοιβή
- ❑ διαφορά μεταξύ αυτής και της υπόθεσης P
 - ❖ στην υπόθεση P επίσης το Δικαστήριο θα μπορούσε να συγκρίνει την προσφεύγουσα (τρανς Α – Γ) με μια γυναίκα που είχε προβεί σε επαναπροσδιορισμό φύλου (Γ – Α) αλλά δεν το έκανε
 - ❖ στην υπόθεση Grant επέλεξε αυτή τη διαδρομή χωρίς να εξηγήει τον λόγο,
 - ενώ η επιλογή να συγκρίνει την αιτούσα με έναν άνδρα που διατηρεί σχέση με μια γυναίκα είναι ακόμη πιο προφανής και αβίαστη από αυτή στην περίπτωση του τρανς
 - αρνητική διάκριση λόγω φύλου ή λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού;
 - λόγω συνδυασμού φύλων
 - και ο συνδυασμός εξακολουθεί να αφορά το φύλο!

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

19

Νομοθετική προστασία μετά το Άμστερνταμ: οδηγία 2000/78

- ❑ Συνθήκη του Άμστερνταμ (άρθρο 13 ΣΕΚ, άρθρο 19 ΣΛΕΕ)
- ❑ νομοθεσία κατά των διακρίσεων μέσω δύο ξεχωριστών οδηγιών
 - ❖ της «οδηγίας για τη φυλετική ισότητα» 2000/43
 - (εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ατόμων, ανεξάρτητα από τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής)
 - ❖ και Οδηγία 2000/78/ΕΚ για την ισότητα των ευκαιριών στην απασχόληση ως μέρος του εργατικού δικαίου
 - γενικό πλαίσιο για την **ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία**, ανεξαρτήτως πολλών χαρακτηριστικών, όπως η αναπηρία, η θρησκεία, οι πεποιθήσεις, η ηλικία και ο σεξουαλικός προσανατολισμός
 - Το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78 προβλέπει:
 - «Σκοπός της παρούσας οδηγίας είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή **γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας**, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη.»

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

20

Πεδίο εφαρμογής Οδηγίας 2000/78/ΕΚ (ά. 3)

1. Εντός των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην Κοινότητα, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων φορέων, όσον αφορά:
 - α) τους όρους πρόσβασης στην απασχόληση, την αυτοαπασχόληση και την εργασία, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, συμπεριλαμβανομένων των προαγωγών,
 - β) την πρόσβαση σε όλα τα είδη και όλα τα επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής πείρας,
 - γ) τις εργασιακές συνθήκες και τους όρους απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των απολύσεων και των αμοιβών,
 - δ) την ιδιότητα του μέλους και τη συμμετοχή σε μια οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε οργάνωση τα μέλη της οποίας ασκούν ένα συγκεκριμένο επάγγελμα, συμπεριλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων που χορηγούνται από τέτοιες οργανώσεις.
2. Η παρούσα οδηγία δεν καλύπτει τη διαφορετική μεταχείριση λόγω υπηκοότητας και δεν θίγει τις διατάξεις και τις προϋποθέσεις που αφορούν την εισδοχή και την παραμονή υπηκόων τρίτων χωρών και απατρίδων στην επικράτεια των κρατών μελών, ούτε στη μεταχείριση που απορρέει από τη νομική κατάσταση των εν λόγω υπηκόων τρίτων χωρών ή απατρίδων.
3. Η παρούσα οδηγία δεν εφαρμόζεται στις πάσης φύσεως παροχές που καταβάλλουν τα δημόσια συστήματα ή τα εξομοιούμενα προς τα δημόσια, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ή προστασίας.
4. Τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέψουν ότι η παρούσα οδηγία δεν εφαρμόζεται στις ένοπλες δυνάμεις, στο βαθμό που αφορά τις διαφορές μεταχείρισης λόγω ειδικής ανάγκης ή ηλικίας.

21

Σύγκριση των δύο Οδηγιών 2000/43 και 2000/78

- Πιο διευρυμένη η προστασία με βάση τη φυλή και την εθνική καταγωγή
 - ❖ Περισσότερα πεδία
 - ❖ Υποχρέωση αρχών που επιτηρούν την ισότητα
 - ❖ Λιγότερες επιτρεπόμενες εξαιρέσεις

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

22

Πρόταση Επιτροπής 2008 για νέα Οδηγία

- ❖ «οριζόντια οδηγία» ή «οδηγία πολλαπλών εδάφους πέραν της απασχόλησης»
 - Πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού (SEC (2008) 2180) SEC (2008) 2181, / * COM / 2008/0426 τελικό - CNS 2008/0140
- ❖ Για διακρίσεις, στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα
 - στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης,
 - των κοινωνικών πλεονεκτημάτων,
 - της εκπαίδευσης,
 - της πρόσβασης και της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών διαθέσιμων στο κοινό, συμπεριλαμβανομένης της στέγασης.
- ❖ «υπό την επιφύλαξη των εθνικών νόμων» σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση και τα δικαιώματα αναπαραγωγής, πράγμα που σημαίνει ότι θα αφήσει ένα ευρύ περιθώριο εθνικής εκτίμησης.
- ❖ **εκκρεμεί**

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

23

Ευρεία ερμηνεία της Οδηγίας 2000/78

- Ως προς το πεδίο εφαρμογής
 - ❖ Πχ σύνταξη χρεϊάς σε πρόγραμμα απασχόλησης είναι «μισθός»
- Παρά την εισαγωγική σκέψη 22**
 - ❖ (22) Η παρούσα οδηγία δεν θίγει τις εθνικές νομοθεσίες περί την οικογενειακή κατάσταση και τις παροχές που εξαρτώνται από αυτήν.
- Και το άρθρο 3 § 3
- 3. Η παρούσα οδηγία δεν εφαρμόζεται στις πάσης φύσεως παροχές που καταβάλλουν τα δημόσια συστήματα ή τα εξομοιούμενα προς τα δημόσια, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ή προστασίας.
- Άμεση δυσμενής διάκριση με βάση το σεξουαλικό προσανατολισμό
 - ❖ Αν σύντροφοι σε καταχωρισμένη συμβίωση αποκλείονται
 - ❖ Ενώ βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση με έγγαμους
 - ❖ Ως προς το συγκεκριμένο επίδομα / σύνταξη / κλπ

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

24

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΔΕΕ ΜΕΤΑ ΤΟ ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΔΗΓΙΑ 2000/78

Λίνα Παπαδοπούλου Αν. Καθηγήτρια
Νομικής Σχολής ΑΠΘ

25

Κατηγορίες υποθέσεων

- ❑ Αμοιβές και συντάξεις
 - ❖ C-267/06, *Tadao Maruko v Versorgungsanstalt*
 - ❖ C-147/08, *Jürgen Römer v Freie und Hansestadt Hamburg*
 - ❖ C-124/11, *Dittrich and others v Germany*
 - ❖ C-267/12, *Hay v Crédit Agricole Mutuel*
- ❑ Απασχόληση
 - ❖ C-81/12, *Asociația ACCEPT v CNCD*

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

26

Νομολογία ΔΕΚ / ΔΕΕ βάσει της οδηγίας 2000/78 (Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία): **Maruko**

☐ **Maruko (2008):** συγκρισιμότητα μεταξύ γάμου και συμφώνου συμβίωσης

- ❖ Προδικαστικό από διοικητικό δικαστήριο Μονάχου
- ❖ Χωρίς γάμο, αλλά σε σύμφωνο συμβίωσης (Lebenspartnerschaft)
- ❖ Όχι σύνταξη χηρείας
- ❖ Το Δικαστήριο =
 - στην περίπτωση που ο γάμος και το σύμφωνο συμβίωσης είναι συγκρίσιμα κατά το εθνικό δίκαιο
 - Ειδικά στον τομέα των παροχών για τους επιζώντες συζύγους / συντρόφους
 - τότε η νομοθεσία που αποκλείει όσους βρίσκονται σε σύμφωνο συμβίωσης
 - συνιστά άμεση διάκριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

27

Νομολογία ΔΕΚ / ΔΕΕ βάσει της οδηγίας 2000/78: **Römer**

☐ **Römer (2011)**

- ❖ το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι, αφενός, οι καταστάσεις που πρέπει να κριθούν σύμφωνα με την αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν χρειάζεται να είναι «πανομοιότυπες»
- ❖ αρκεί να είναι συγκρίσιμες, και,
- ❖ δεύτερον, η εκτίμηση της συγκρισιμότητας αυτής δεν πρέπει να γίνεται με συνολικό και αφηρημένο τρόπο, αλλά με συγκεκριμένο και σαφή τρόπο υπό το φως της σχετικής παροχής

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

28

Υποθέσεις *Dittrich, Klinke και Müller (2012)*

- ❑ Υπό το φως των αποφάσεων *Maruko* και *Römer*, το γερμανικό Bundesverwaltungsgericht (ομοσπονδιακό διοικητικό δικαστήριο), σε επόμενες υποθέσεις σχετικά με τη χορήγηση ή μη επιδόματος ασθενείας στους καταχωρισμένους συντρόφους ομοσπονδιακών υπαλλήλων περιορίστηκε, στο προδικαστικό του ερώτημα, να διερωτηθεί σχετικά με τον χαρακτήρα της συγκεκριμένης παροχής ως υπαγόμενης ή μη στο άρθρο 157 ΣΛΕΕ, καταφάσκοντας το ίδιο εξαρχής τη συγκρισιμότητα των δύο καταστάσεων (γάμου και καταχωρισμένης συμβίωσης).
- ❑ C-124/11, *Dittrich*, C-125/11 *Klinke* and C-143/11 *Muller v Bundesrepublik Deutschland* 6 Δεκ 2012, ECLI:EU:C:2012:771.

C-124/11 *Dittrich*, C-125/11 *Klinke* and C-143/11 *Muller v Bundesrepublik Deutschland* 6 Δεκ 2012

29

Υποθέσεις *Dittrich, Klinke και Müller (2012)*: συγκρισιμότητα γάμου και καταχωρισμένης συμβίωσης

- ❑ το αιτούν δικαστήριο Bundesverwaltungsgericht διευκρινίζει ότι
 - ❖ σε περίπτωση που το επίμαχο επίδομα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/78,
 - ❖ οι ενάγοντες στην υπόθεση της κύριας δίκης δικαιούνται το αιτούμενο επίδομα
 - ❖ Ειδικότερα, δυνάμει της εν λόγω οδηγίας, επιβάλλεται η ίση μεταχείριση των υπαλλήλων με καταχωρισμένο σύντροφο και των συζύγων,
 - καθώς, όσον αφορά την αιτούμενη παροχή, ήτοι το επίδομα που καταβάλλεται στους υπαλλήλους σε περίπτωση ασθενείας
 - η κατάσταση μεταξύ, αφενός, των καταχωρισμένων συντρόφων και, αφετέρου, των συζύγων είναι συγκρίσιμη.
- ❑ το αιτούν δικαστήριο αμφιβάλει
 - ❖ ως προς το αν το επίμαχο επίδομα πρέπει να θεωρηθεί αμοιβή κατά την έννοια του άρθρου 157 ΣΛΕΕ,
 - και εμπίπτει επομένως στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2000/78,
 - ❖ ή παροχή στο πλαίσιο του γενικού δημοσίου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης ή κοινωνικής προστασίας,
 - ή παρεμφερής παροχή εκφεύγουσα του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας.

• C-124/11 *Dittrich*, C-125/11 *Klinke* and C-143/11 *Muller v Bundesrepublik Deutschland* 6 Δεκ 2012

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

30

Νομολογία ΔΕΚ / ΔΕΕ βάσει της οδηγίας 2000/78: Hay (2013)

□ Hay (2013):

- ❖ η ευνοϊκότερη αντιμετώπιση του αποκλειστικά ετερόφυλου γάμου ισοδυναμεί με άμεση διάκριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού
- ❖ οι περιορισμοί των παροχών στους έγγαμους μόνον εργαζομένους,
 - ενώ ο γάμος είναι νόμιμος μόνο μεταξύ προσώπων διαφορετικού φύλου,
 - συνιστούν άμεση διάκριση με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό

Ενδιάμεσο συμπέρασμα για τις αστικές ενώσεις

- Τα Κράτη δεν υποχρεούνται από το δίκαιο της ΕΕ να παρέχουν έννομη προστασία στα ομόφυλα ζευγάρια
 - ❖ Βλ όμως και νομολογία ΕΔΔΑ, Βαλιανάτος, Oliari κλπ
- Αν όμως το εθνικό δίκαιο εισάγει τέτοιο θεσμό
 - ❖ Πχ σύμφωνο συμβίωσης
 - ❖ Η συγκρισιμότητα ελέγχεται ειδικά
 - ❖ Ως προς τις συγκεκριμένες παροχές

Νομολογία ΔΕΕ βάσει της οδηγίας 2000/78

❑ **Asociația ACCEPT (2013):** ομοφοβικός λόγος και μελλοντική απασχόληση

- ❖ το Δικαστήριο διεύρυνε το φάσμα της προστασίας
- ❖ ώστε να καλύπτει εκείνες τις περιπτώσεις όπου δεν μπορεί να γίνει σύγκριση διότι μπορεί να μην υπάρχει διάκριση εις βάρος ομοφυλοφίλων,
- ❖ αλλά μια πράξη (και λόγος) τέτοια που να δημιουργεί κλίμα που ευνοεί τις διακρίσεις κατά των ομοφυλόφιλων

❖ Πρβλ Case C-54/07 *Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding v Firma Ferijn NV* [2008] ECR I-05187 CJEU (για εθνοτική καταγωγή και φυλή) (άρθρο 8 Οδηγίας 2000/43)

Νομολογία ΔΕΕ βάσει της οδηγίας 2000/78

❑ **Parris (2016):**

- ❖ η απαίτηση να παντρευτεί κανείς πριν από τα 60ά του γενέθλια
- ❖ για να δικαιούται σύνταξη
- ❖ δεν συνιστά διακριτική μεταχείριση

Αποκλεισμός των ομοφυλόφιλων από την αιμοδοσία

- ❑ **Λέγερ: ο αποκλεισμός των ομοφυλόφιλων από την αιμοδοσία**
- ❑ **άρθρο 21 της Χάρτας Θεμελιωδών Δικαιωμάτων,**
 - ❖ αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, λόγω μεταξύ άλλων και του σεξουαλικού προσανατολισμού
 - ❖ αρχή της αναλογικότητας
 - ❖ Δικαστήριο = «ο μόνιμος αποκλεισμός από την αιμοδοσία για όλη την ομάδα ανδρών που έχουν σεξουαλικές σχέσεις με άλλους άνδρες είναι **αναλογική μόνο εάν δεν υπάρχουν λιγότερο επαχθείς μέθοδοι** εξασφάλισης υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας των δικαιούχων»
 - ❖ το ΔΕΕ άφησε στο εθνικό δικαστήριο να αποφασίσει βάσει της αρχής της αναλογικότητας

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

35

Άσυλο (και μέθοδοι απόδειξης ομοφυλοφιλίας)

- ❑ **X, Y και Z (2013):**
 - ❖ οι ομοφυλόφιλοι μπορούν να λάβουν άσυλο αν η ομοφυλοφιλία είναι τυποποιημένη ποινικά και τιμωρείται όντως στη χώρα καταγωγής τους
- ❑ **A, B και C (2014)**
 - ❖ αποδεικτική διαδικασία του καθεστώτος του πρόσφυγα σε περιπτώσεις αίτησης ασύλου λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού
 - ❖ Δικαστήριο: τρόποι αποδείξεως
 - όπως οι ομοφυλοφιλικές πράξεις, η υποβολή των προσφευγόντων σε πιθανές «δοκιμασίες» προκειμένου να αποδειχθεί η ομοφυλοφιλία τους ή ακόμη και η προσκόμιση αποδεικτικών στοιχείων από τους αιτούντες, όπως οι ταινίες με τις πράξεις τους,
 - θα παραβίαζαν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (άρθρο 1 Χάρτας ΘΔ ΕΕ)
 - Οι εθνικές αρχές δεν δικαιούνται ούτε και να τα παραλάβουν βάσει της ελεύθερης βούλησης του αιτούντος τέτοια αποδεικτικά στοιχεία
 - δεδομένου ότι η αποδοχή αυτή θα υποκινούσε άλλους αιτούντες να προσφέρουν το ίδιο και θα οδηγούσε, de facto, στην απαίτηση τέτοιων αποδεικτικών στοιχείων
- ❑ **F κ Ουγγαρίας (2018)**

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

36

Ελεύθερη κυκλοφορία συντρόφων του ίδιου φύλου

- ❑ οδηγία 2004/38 / ΕΚ
- ❑ υπόθεση **Coman**
 - ❖ Ρουμάνος πολίτης σύναψε **γάμο** νόμιμα στο Βέλγιο με πολίτη των ΗΠΑ,
 - ❖ η Ρουμανία (το κράτος μέλος υποδοχής) αρνείται να χορηγήσει άδεια διαμονής στον Αμερικανό
 - ❖ προδικαστικό ερώτημα ενώπιον του Δικαστηρίου
 - η έννοια του συζύγου του άρθρου 2 παράγραφος 2 στοιχείο α) της οδηγίας 2004/38 / ΕΚ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 9, 21 και 45 της Χάρτας ΘΔ ΕΕ
 - περιλαμβάνει επίσης τον πολίτη που δεν είναι πολίτης της ΕΕ αλλά είναι ομόφυλος σύζυγος πολίτη της ΕΕ???
 - γενικός εισαγγελέας Wathelet: ο όρος «σύζυγος» περιλαμβάνει και τους συζύγους του ίδιου φύλου

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

37

Απόφαση Coman (C-673/16)

- ❑ Οδηγία 2004/38 άρθρο 3 παρ. 1
 - ❖ «για όλους τους πολίτες της Ένωσης που μεταβαίνουν ή διαμένουν σε κράτος μέλος **διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχουν την ιθαγένεια**, καθώς και για τα μέλη των οικογενειών τους...»
 - δεν βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση του ρουμανικής ιθαγένειας Coman
- ❑ Ωστόσο, δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής των ευρωπαϊών πολιτών (άρθρο 21 ΣΛΕΕ)
 - ❑ Με σεβασμό στο δικαίωμα του ά. 7 ΧΘΔ ΕΕ (8 ΕΣΔΑ)
 - ❑ συνεπάγεται και την προστασία της προσωπικής και οικογενειακής τους ζωής
 - ❑ σε περίπτωση που αυτή έχει το πρώτον δημιουργηθεί ή εδραιωθεί σε άλλο κράτος-μέλος
 - ❑ προϋποθέσεις για την άδεια διαμονής του εντόπιου πολίτη της Ένωσης
 - ❑ δεν πρέπει να είναι αυστηρότερες από εκείνες που προβλέπει η Οδηγία 2004/38
 - ❑ οι διατάξεις της οποίας πρέπει να εφαρμοστούν αναλογικά

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

38

Απόφαση Coman, έννοια συζύγου

- ❑ η προσωπική κατάσταση αποτελεί ακόμη εθνική αρμοδιότητα
 - ❖ δεν θίγεται από το ενωσιακό δίκαιο
- ❑ ΌΜΩΣ καταρχάς ο όρος «σύζυγος» στην Οδηγία 2004/38
 - ❖ είναι ουδέτερος ως προς το φύλο
 - ❖ και επιπλέον, σε αντίθεση με την αναγνώριση της καταχωρισμένης συμβίωσης, δεν παραπέμπει στην εθνική νομοθεσία
 - ❖ η υποχρέωση ενός κράτους μέλους να αναγνωρίσει τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου
 - αποκλειστικά για τη χορήγηση παράγωγου δικαιώματος διαμονής στον σύζυγο του ευρωπαϊού πολίτη
 - δεν θίγει ούτε τον θεσμό του γάμου ούτε την εθνική ταυτότητα ούτε απειλεί τη δημόσια τάξη του οικείου κράτους μέλους (σκ. 45-46)

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

39

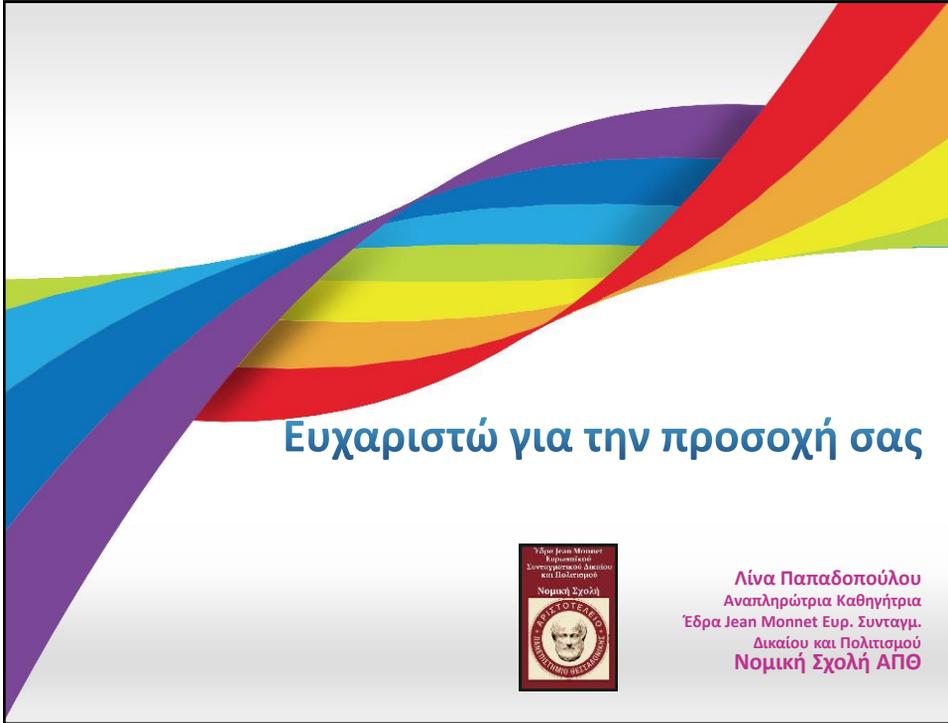
Πώς εξηγείται η διαφορετική μεταχείριση τρανς και ομοφυλόφιλων;

- ❑ η διάκριση λόγω φύλου είναι εγγενής στον ετεροφυλόφιλο γάμο
- ❑ Γιατί το ΔΕΚ δεν κράτησε μία εσωτερικά ομοιογενή στάση;
- ❑ βαθύτερη ηθική και φιλοσοφική στάση απέναντι στην τρανσεξουαλικότητα και την ομοφυλοφιλία:
 - ❖ η τελευταία δεν υπονομεύει τη βαθιά ριζωμένη διπολικότητα, τη διάκριση και τη κατανομή των ρόλων μεταξύ γυναικών και ανδρών
 - ❖ δεδομένου ότι ένας τρανς θέλει απλώς να αναλάβει τον ρόλο του ψυχολογικού του φύλου
 - ❖ 2^η εξήγηση: το δημοσιονομικό κόστος πολύ υψηλότερο καθώς υπάρχουν πολλοί περισσότεροι ομοφυλόφιλοι από ό,τι τρανς

Λίνα Παπαδοπούλου
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

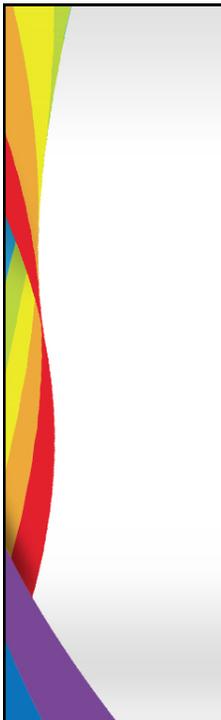
40

Ευχαριστώ για την προσοχή σας

Λίνα Παπαδοπούλου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Έδρα Jean Monnet Ευρ. Συνταγμ.
Δικαίου και Πολιτισμού
Νομική Σχολή ΑΠΘ

Applying EU Anti-discrimination Law

Seminar for members of the judiciary

Thursday, 8 November 2018

08:30 Bus departure from the hotel to the Hellenic School of Judges

09:15 Registration of participants

09:30 **Welcome and introduction**
Leyre Maso (EPJ)
Representative of the National School of Judges

09:40 **The EU legal framework on equality**

- **The EU Charter and the EU Treaties**
- **EU directives on equal treatment** – overview and scope
- **International instruments** (Council of Europe, UN, ILO)

Françoise Kapotas

10:20 Discussion

10:30 **Definition of key concepts**

- **Direct discrimination**
- **Indirect discrimination**
- **Harassment**

Clair O'Connell

11:15 Discussion

11:30 Coffee break

12:00 **Discrimination on grounds of race and ethnicity and its relevance to nationality**
Diminis Goulas

12:20 Discussion

12:30 **The concepts of disability and reasonable accommodation in EU law and the UNCRPD**
Dimitra Feti

13:15 Discussion

13:30 Lunch

14:30 **Religious discrimination at the workplace**
Daniel Cuypers

15:15 Discussion

15:30 **Discrimination on grounds of sexual orientation: main features and CJEU case law**
Lina Papadopoulou

16:00 Coffee break

16:30 **Discrimination on grounds of age: CJEU case law**
Clair O'Connell

17:15 Discussion

17:30 End of the first seminar day and bus transfer to city centre/hotel

19:30 Seminar dinner

Objective

The seminar will provide participants with an overview of the two European directives prohibiting discrimination on the grounds of race or ethnic origin in a number of areas, as well as on disability, age, sexual orientation or religion/belief in employment and occupation.

Who should attend?

Judges, prosecutors and other members of the judiciary from the EU, Iceland or Liechtenstein.

You will learn...

- what is the EU legal framework on equality
- how the key concepts direct/indirect discrimination and harassment are defined
- under which circumstances the burden of proof shifts
- what is the role of remedies and sanctions for the effective application of equality law
- how to apply EU anti-discrimination law to practical cases
- how the different protected grounds are to be interpreted in light of the case law of the CJEU
- what is the role of the national judge and how the preliminary ruling procedure works

Your contact persons

 Leyre Maso Fontecha
 Deputy Head of Section
 E-Mail: lmaso@epj.eu

 Tabea Luth
 Assistant
 E-Mail: tluth@epj.eu

42

**APPLYING EU
ANTI-DISCRIMINATION LAW**
SEMINAR FOR MEMBERS OF THE
JUDICIARY

Thessaloniki, 8-9 November 2018

**UP
GRADE**
YOUR LEGAL
EXPERTISE

**Equality
Law**

